

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ НЕГАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОБУДОВИ В ОПОВІДАННІ Е. М. ФОРСТЕРА «МАШИНА ЗУПИНЯЄТЬСЯ»

MEANS OF CREATING A NEGATIVE SOCIAL STRUCTURE IN E. M. FORSTER'S STORY "THE MACHINE STOPS"

Євченко О.В.,

orcid.org/0000-0003-4330-2415

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри журналістики та філософських студій
Державного університету «Житомирська політехніка»*

У статті розглянуто твір Е. М. Форстера «Машина зупиняється» як такий, що належить до літератури антиутопій, основою котрої є антиутопізм, який у цілому визначає художню природу антиутопії як жанрового різновиду; визначено основні засоби створення негативної соціальної побудови як-от: фантастика, гіперболізація, абсурдизація, парадокс, які надають можливість авторові, максимально загостривши суперечність між механічним і природним при зображенні світу людей, котрі стали придатками Мащини, спроєктувати небезпечні тенденції розвитку сучасного йому суспільства у майбутнє; окреслено характерні для антиутопії риси, зокрема соціологізм, що виявляється у створенні негативної соціальної побудови, й універсалізм, котрий постає на основі зображення письменником соціальних і моральних проблем, спричинених потужним науково-технічним розвитком людства; охарактеризовано умовно-експериментальний хронотоп, насичений історичним часом, що сприяє схематизації сюжету твору й образів центральних персонажів, та основні засоби інтелектуалізації – абсурдизацію, що створюється за допомогою парадоксальних ситуацій, й притчовість, яка виникає у зв'язку з алегоричним зображенням історії людства та відтворенням світовідчуття центрального персонажа, котрий повстає проти механічного існування; вирізнено притаманний творам-антиутопіям пафос застереження, зумовлений прогнозуванням катастрофи, коли письменник проєктує свої песимістичні погляди про сучасність у майбутнє, попереджаючи про загрозу неминучої деградації людини у разі механізації її життя та дегуманізації, а також оповідні рівні, що формують текстову єдність твору – безпосередньої та опосередкованої художньої комунікації, котрі утворюються за допомогою діалогу двох центральних персонажів, Вашті й Куно, та імпліцитного автора, анонімного оповідача, який розповідає про реалії механічної цивілізації.

Ключові слова: антиутопія, оповідання, ефект антиутопізму, умовно-експериментальний хронотоп, соціологізм, інтелектуалізм, універсалізм, фантастика, гіперболізація, абсурдизація, парадокс, притчовість, пафос застереження.

The article examines E. M. Forster's work "The Machine Stops" as belonging to the literature of dystopias, the basis of which is dystopianism, which generally determines the artistic nature of dystopia as a genre variety; the basic means of creating a negative social construction are determined, such as: fantasy, hyperbolization, absurdization, paradox, which allow the author, by maximally exacerbating the contradiction between the mechanical and natural when depicting the world of people who have become appendages of the Machine, to project dangerous trends in the development of contemporary society into the future; the features characteristic of dystopia are outlined, in particular, sociologism, which is manifested in the creation of a negative social construction, and universalism, which arises on the basis of the writer's depiction of social and moral problems caused by the powerful scientific and technological development of mankind; The conventionally experimental chronotope, saturated with historical time, is characterized, which contributes to the schematization of the plot of the work and the images of the central characters, and the main means of intellectualization – absurdization, which is created with the help of paradoxical situations, and parableness, which arises in connection with the allegorical depiction of the history of mankind and the reproduction of the worldview of the central character, who rebels against mechanical existence; The pathos of warning, characteristic of dystopian works, caused by the prediction of a catastrophe, when the writer projects his pessimistic views on modernity into the future, warning about the threat of inevitable human degradation in the event of the mechanization of his life and dehumanization, as well as the narrative levels that form the textual unity of the work – direct and indirect artistic communication, which are formed through the dialogue of the two central characters, Vashti and Kuno, and the implicit author, an anonymous narrator, who tells about the realities of mechanical civilization.

Key words: dystopia, story, effect of dystopia, conditional-experimental chronotope, sociologism, intellectualism, universalism, fantasy, hyperbolization, absurdization, paradox, parable, pathos of warning.

Постановка проблеми. Посилення критичного оцінювання суспільних відносин у літературі кінця XIX – початку XX століття призвело до значного накопичення антиутопічного компонента. Саме він став однією з головних ознак поезики художніх творів із пафосом застереження. Накопичення антиутопічного компонента

сприяло формуванню фундаментального принципу – антиутопізму, котрий у цілому визначив художню природу антиутопії як жанрового різновиду та «є кристалізацією ряду ідей, позицій, думок і почуттів, що існували протягом століть» [1, с. 3]. Антиутопізм передбачає «створення такої картини світу, коли людині й людству в цілому

загрожує моральне виродження або загибель фізична» [2, с. 166]. Серед творів означеного періоду, пафосу яких притаманний антиутопізм, «Прийдешня раса» Е. Бульвер-Літтона, «Через Зодіак» П. Грега, «Еревуон» С. Батлера, «У пурпуровій імлі» М. Конрада, соціально-фантастичні романи Г. Веллса «Машина часу» «Війна світів», «Війна у повітрі», оповідання Е. М. Форстера «Машина зупиняється» та ін. У них антиутопізм постав у проєкціях трагічно-нігілістичних уявлень авторів про реальність, спрямованих у гіпотетичне майбутнє, коли письменники прагнули загострити негативні риси сучасної їм дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення антиутопії здійснювали зарубіжні й українські літературознавці, приділяючи увагу різним проблемам: питанням виникнення та співвідношення з утопією, жанровим особливостям та деяким окремим літературознавчим і філософським аспектам, притаманним цьому феномену тощо. Так, наприклад, Д. Кейтеб [1], досліджуючи генезис антиутопії, обґрунтовував закономірність її появи науково-технічним прогресом, зокрема розвитком техніки і природничих наук, а Ф. Полак [3] зазначав, що її виникнення інспіровано численними гуманітарними катастрофами й соціальними експериментами, які відбулися у ХХ столітті. Уточнювали термінологічні тлумачення антиутопії дослідники позитивної і негативної утопії Є. Шацький [4] та К. Доксіадис [5]. Розглядав антиутопію в її співвідношенні з утопією В. Паррінгтон [6]. Еволюцію цього жанрового різновиду та його значення у світовому контексті вивчали К. Шахова [7], Ю. Жаданов [8], О. Андрейчикова [9]. Риси антиутопії у творах українських письменників вирізняла О. Юрчук [10] та інші дослідники й дослідниці.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування проблематики та дослідження основних художніх особливостей твору Е. М. Форстера «Машина зупиняється». Низка завдань, зумовлених обраною метою, полягає в тому, щоб ідентифікувати належність оповідання до антиутопічної літератури, вирізнивши відповідні притаманні їй риси; простежити способи створення інтелектуалізму у творі, а також дослідити особливості хронотопу; зазначити художні засоби, які є характерними для творів-антиутопій, зокрема фантастику, гіперболізацію, абсурдизацію, притчовість, соціологізм та універсалізм, котрі дозволяють письменнику створити негативну соціальну побудову.

Виклад основного матеріалу. В основу фантастичного оповідання Е. М. Форстера «Машина зупиняється», опублікованого у 1909 році, покла-

дено науково-фантастичне припущення письменника про катастрофічні наслідки, які може мати для людей доведена до крайньої межі механізація буття. Він зображує загибель цивілізації, коли механізоване людство деградувало у гонитві за комфортом й опинилося у повній залежності від Мащини, що його обслуговує.

Письменник звертається до проблем співвідношення людини й матеріально-технічного прогресу та її «розлюднення» в умовах тотальної механізації. Репрезентація і гіперболічне загострення означених проблем дозволяє авторові створити картину глобальної катастрофи, якої зазнає людство, а також поставити під сумнів популярні у той період історичного розвитку ідеї побудови досконалого суспільного устрою шляхом максимального втілення в життя досягнень науково-технічного прогресу.

На сторінках свого твору автор здійснює експеримент, моделюючи фантастичну ситуацію: всеохоплююча механізація спричинила остаточну зупинку людства в кульмінаційній фазі розвитку, поступову деградацію та катастрофу, адже, цілком покладаючись на машинне обслуговування, люди втратили знання, навички й уміння, які дозволяли їм підтримувати у належному стані Машину, що зрештою призвело механічну цивілізацію до загибелі.

Дія оповідання відбувається в умовному хронотопі – в масштабах усієї планети (північній і південній півкулях), у далекому майбутньому, упродовж кількох останніх років існування машинної цивілізації. Місце дії, незважаючи на наявність у тексті оповідання географічних назв (Гельсінгфорс, Реймс, Суссекс, Суматра, Гімалаї, Пекін, Індія тощо), не визначається конкретно, оскільки стає відомо, що місця проживання людей на всій планеті нічим не відрізняються одне від одного. Реальність світу майбутнього жахає – у ньому люди живуть у штучній атмосфері, при штучному світлі, споживаючи штучні продукти та харчові пігулки. Геніальний винахід людства, Машина, за багато років свого функціонування докорінно трансформувала суспільне життя і життя кожного окремого індивіда, що вкрай негативно позначилося на розвитку взагалі та людських стосунках зокрема. Люди побудували підземні міста, оскільки переконані у непридатності для життя земної поверхні, й усамітнено живуть кожний у своїй окремій кімнаті, оперуючи численними кнопками для управління Машиною, котра забезпечує їх усім необхідним для комфортного існування. Вони спілкуються між собою за допомогою зв'язку, котрий забезпечує Машина, мають

можливість бачити й чути одне одного на відстані та втратили потребу виходити за межі своїх помешкань, маючи все, чого потребують, у кімнатах. Машина не лише обслуговує, а й прогнозує, проєктує, управляє та контролює. Люди настільки вдосконалили Машину, що вирішили перекласти на неї усі свої обов'язки й зосередилися виключно на споживанні. Поступово Машина стає єдиним джерелом забезпечення послугами без жодної альтернативи. Люди втрачають почуття простору та будь-які реальні орієнтири і мають віддалене уявлення про те, що відбувається поза межами їхніх кімнат, оскільки машинне інформування надає викривлене уявлення про дійсність. Щохвилини механізоване обслуговування позбавляє людей будь-якого навантаження і призводить до фізичної, інтелектуальної та моральної деградації, адже м'язи людей втратили пружність і витривалість, мислення позбулося думок і стало шаблонним, а сенс їхнього життя звівся до усамітненого споживання та задоволення примітивних потреб. Покладаючись в усьому на Машину й абсолютно довірившись їй, люди втратили спроможність управляти нею, але не наслідуються визнати те, що вона вийшла з-під їхнього контролю. Незважаючи на те, що Машина з кожним роком працює гірше й гірше, знижуючи стандарт продукції і послуг, люди продовжують жити у полоні своїх ілюзій. Вони не усвідомлюють причин погіршення життя і пристосовуються до будь-яких негараздів, обманюючи себе, поки Машина взагалі не зупиняється.

Для того, щоб якомога повніше зобразити катастрофу людства в межах малої форми, письменник розподіляє текст свого твору на три частини, в яких крок за кроком досліджує процес відчуження і деградації. Спочатку він зосереджує увагу на центральних персонажах-антагоністах (матері й синові) та їхніх взаєминах, потім розширює фокус зображення й охоплює реалії механічної цивілізації, а в кінці оповідання знову фокусується на центральних персонажах, котрі у мить загибелі переживають осяяння щодо справжніх людських цінностей.

Текстову єдність твору формують два оповідні рівні, за допомогою яких здійснюється безпосередня й опосередкована художня комунікація. Рівень безпосередньої художньої комунікації утворюється діалогами центральних персонажів, Вашті й Куно, репліки яких на відстані, під час сеансів машинного зв'язку, та при зустрічах стають своєрідним індикатором репрезентованих письменником проблем. Опосередкована художня комунікація забезпечується імпліцитним

автором – анонімним оповідачем, котрий розповідає про майбутнє людства, ознайомлюючи із реаліями технократичної цивілізації. Так, наприклад, уже у першому абзаці оповідання імпліцитний автор безпосередньо звертається до читача, зображуючи інтер'єр підземної кімнати: «Спробуйте уявити собі кімнатку восьмикутної форми, що нагадує ячейку бджолиних сот ... і хоча не видно жодного музичного інструменту, в ту хвилину, коли я подумки ввожу вас сюди, нам назустріч ллються ніжні та мелодійні звуки» [11, с. 1].

Интер'єр кімнати Вашті та репліки її діалогу з сином дозволяють відразу уявити наслідки найвищого рівня механізації людства та інтеграції усієї інфраструктури в єдиний механізм. Винахід людей, покликаний реалізувати омріяне багатьма поколіннями максимальне полегшення життя, призводить до повного підпорядкування Машині, а прагнення комфорту обертається самоізоляцією, відчуженням, деградацією і катастрофою.

В основу конфлікту оповідання Е. М. Форстера покладено протиріччя між суто людськими почуттями любові до матері й природи, котрі зберіг у собі Куно, та тріумфом Машини. Конфлікт побудовано на протиставленні утопічної мрії Куно про повернення у світ природи, яке сприятиме фізичному та інтелектуальному воскресінню людини, й антиутопічної реальності підземної механічної цивілізації. Куно, як типовий персонаж класичної антиутопії, позбавлений індивідуальних рис, оскільки Машина зробила його й усіх інших людей придатком свого механізму. Лише атавістичне – людські почуття та прагнення жити на поверхні землі у гармонії з природою – пробуджує в ньому самосвідомість і змушує замислитися над доцільністю підпорядкування тому, що проголошує механічна цивілізація. Незважаючи на те, що Машина механізує людей, роз'єднуючи й розриваючи близькі стосунки між ними, у Куно залишилися глибокі синовні почуття до Вашті, котра є свідомою прибічницею Машини, шанувальницею Книги й зреклася усього немеханічного, у тому числі материнської любові. Куно наслідуються плекати неприпустимі почуття та самостійні думки і кидає виклик потужній системі механічної цивілізації. Осмисливши власний досвід усамітненого існування під землею та життя людей з минулого на землі, він ігнорує інструкції і рекомендації, усвідомлено порушує заборону Генеральної Ради, що уособлює авторитарний режим Машини, здійснює несанкціонований вихід із підземного міста та перебуває на поверхні без обов'язкового респиратора до тієї миті, поки його не викрито і силоміць повернено під землю.

Зображуючи згубний вплив на людину матеріально-технічної цивілізації, Е. М. Форстер, як і Г. Веллс у романі «Машина часу», позбавляє людей пам'яті та поділяє на дві антагоністичні касти – тих, хто живе на землі, й тих, хто живе під землею. Однак, на відміну від Г. Веллса, в якого на поверхні живуть прекрасні елої, а під землею – канібали морлоки, що обслуговують елоїв й уночі полюють на них, Е. М. Форстер фокусується виключно на зображенні реалій механічного «цивілізованого» підземного світу, котрий обслуговує Машина (про існування життя на поверхні землі читач дізнається лише із уривчастих реплік Куно).

Побудований письменником світ людей майбутнього вражає абсурдністю. Люди добровільно відмовилися від повноцінного життя і задовольняються сурогатами, котрі лише віддалено нагадують справжні харчові продукти. Вони замикаються в межах індивідуального простору й усіляко уникають фізичного контактування – випадкові дотики вважаються неприпустимою неввічливістю. Знання ізольованих під землею людей зазнають істотних змін, адже вони продукуються самою Машиною. Справжні знання, що накопичувалися протягом багатьох століть, стерлися з людської пам'яті. Разом зі знанням люди втратили як здатність продуктивно мислити, так і елементарні навички й уміння, необхідні для звичайного життя. Навіть нормальний фізичний розвиток і міцна мускулатура стають неприпустимими вадами, оскільки несуть загрозу механізації та Машині. Тому у підземному світі діти відразу після народження проходять обов'язковий огляд і ті, кому притаманна нормальна фізична розвиненість, знищуються: «На зорі людства слабких немовлят скидали з верхівки Тайгета, на його заході прирікали на загибель найсильніших – в ім'я Машини, в ім'я вічного руху Машини» [11, с. 11]. Сильні люди в умовах нав'язаного Машиною підземного існування ніколи не зможуть відчувати себе щасливими, тому їхнє знищення вважається гуманним актом.

Машина стає для людей абсолютним регулятором, який не лише виробляє та розподіляє блага між ними, а й формує переконання, смаки, певний спосіб життя, щохвилини занурюючи в інформаційний вир, сповнений потоками різноманітної інформації, а також контролює народження та смерть. Невипадково, що у механічному світі, який позбувся релігій, люди починають обожнювати Машину та молитися їй. Новою Біблією підземної цивілізації стає Книга, яка розповідає про Машину та містить численні інструк-

ції щодо її використання у різних обставинах. З усього «паперового сміття тисячоліть» збереглася лише вона. За допомогою Книги люди отримують поради і рекомендації, як максимально ефективно механізувати життя, а також здійснюють молитовні обряди, оскільки без Машини не уявляють свого існування. Так людство створює новий релігійний культ і починає контролювати суспільну свідомість, переслідуючи тих, хто мислить інакше.

Найвище досягнення людей, яке закінчило цивілізаційний розвиток, – Машина. Люди закликають один одного уникати оригінальних ідей, стверджуючи, що такі «у буквальному сенсі слова взагалі не існують» [11, с. 18]. Безперервний процес інформування, налагоджений Машиною, позбавляє їх вільного часу. Безкінечні повідомлення та численні дистанційні лекції покликані «пробуджувати думки», але вони не стимулюють інтелектуальну діяльність, а навпаки імітують її. Щоденні опитування щодо задоволення якістю продуктів і послуг, котрі надсилає Машина споживачам разом з іншим інформаційним сміттям, нічого не змінюють. Машина виробляє продукцію лише за шаблоном, а внести зміни в роботу механізму, щоб отримати нову якість, люди вже не спроможні. Занурені у безглузду штучну реальність, люди не здатні зрозуміти те, що насправді відбувається навколо них, і моляться Машині замість того, щоб повернути собі справжнє життя та бути господарями власної долі. Вони відмовляються визнавати погіршення роботи Машини, сподіваючись на те, що вона через певний час налагодиться сама по собі. Монолог оповідача готує до есхатологічного фіналу, який уявляється цілком закономірним, адже «... в усьому світі не залишилося нікого, хто розбирався б в улаштуванні величезного механізму в цілому» [11, с. 20]. Катастрофа і загибель очікує підземну механічну цивілізацію внаслідок неминучої зупинки Машини. Її образ у творі несе особливе смислове навантаження. Однак автор не приділяє уваги описам механізму або процесам, пов'язаним із її функціонуванням. Його головне завдання – попередження про небезпеку, якою може обернутися механізація життя, та згубний вплив технократизації на людину, – вимагає обрання іншої вихідної точки. Письменник констатує те, що вже відбулося, і зображує парадоксальну ситуацію, коли людство стало заручником технологічного розвитку, перетворилося на нікчемний придаток свого творіння, деградувало та позбавилося людської сутності. У такій ситуації люди опиняються в абсурдному становищі, адже не здатні ані

збагнути серйозності загрози, ані оцінити масштабів того, що невідворотно на них насувається, ані усвідомити глибину свого падіння. У зв'язку з цим образ Мащини стає стрижневим і постає, пригадується чи мається на увазі протягом усього твору у діалогах персонажів або оповіді імпліцитного автора. Машина полонила людей, і вони вже не помічають постійного гудіння, котрим супроводжується її робота. Машина годує, виховує, навчає, лікує, працює, обслуговує, навіть сама себе ремонтує і робить евтаназію, позбавляючи болю тих, хто стає немичним. І хоча вона може відтворювати лише загальні уявлення про об'єкти, позбавляючи їх нюансів, а надані нею продукти є штучними та шаблонними, – це в умовах утилітарної технократичної цивілізації виявляється нормальним, оскільки «людство давно вже звикло задовольнятися замінником» [11, с. 3]. Машина об'єднує людей, і тому розлагодження механізму сприймається ними як змова невідомих ворогів проти людства з метою захоплення влади. Образ Мащини виконує подвійну функцію. З одного боку, він є символом інтелектуальної величі людства, якому у гонитві за комфортом вдалося максимально механізувати своє життя, а з другого – його неспроможності, адже поступ і розвиток для людей тепер означає тільки вдосконалення Мащини.

Трагедія центральних персонажів твору, як і всіх мешканців механічної цивілізації, є наслідком повного розриву людей із природним середовищем. Збудувавши під землею місце свого існування, люди відокремили себе від світу природи й уподібнилися до механізмів. Для того, щоб якомога повніше показати цей розрив, Е. М. Форстер розглядає згубний вплив механізації на людей у двох площинах – соціальній (на прикладі життєвого укладу й світогляду лекторки Вашті, яка веде цілком звичайний для підземної цивілізації спосіб життя, повністю визначений Машиною) та моральній (на прикладі стосунків Вашті і Куно, матері, що втратила материнські почуття до своєї дитини, й сина, котрий насмілювався кинути виклик традиційному укладу та Мащині). На думку письменника, лише природні почуття, зокрема почуття любові матері до дитини й дитини до матері, можуть допомогти людям, існування котрих підпорядковано безликий і бездушній Мащині, зберегти у собі власне людське. Тому не випадково кінцівка оповідання розповідає про те, що після зупинки Мащини підземна цивілізація гине, а живими залишилися лише ті, хто мешкав на поверхні землі.

Специфічною рисою поетики оповідання є особливий умовно-експериментальний хронотоп, покликаний утворити простір, насичений історичним часом. Такий хронотоп сприяє вирішенню головного завдання – зобразити критичну суспільну ситуацію, що склалася та загрожує світові й людству. Він визначає побудову сюжету, зумовлює його схематизацію та підкреслює універсальність твору, в якому автор навмисно відсікає додаткові сюжетні лінії, зокрема пов'язані з дослідженням психології персонажів. Образи центральних персонажів схематичні, оскільки репрезентують певну суспільну позицію. Так, наприклад, образ Вашті надається лише в першому абзаці оповідання кількома словосполученнями: «якась безформена, спеленута туша – жінка на зріст не більше п'яти футів, із сірим, наче пліснява, лицем» [11, с. 1]. Вона є прибічницею Мащини і тому засуджує «антимеханічність» Куно та все, що «суперечить духові часу». Викладаючи історію музики у коротких дистанційних лекціях, вона, як і всі люди, не здатна усвідомити того, що відбувається насправді, адже все своє життя прожила у кімнаті, а будь-яке зіткнення з дійсністю її жахає. Її дратує та лякає все немеханічне, що вимагає безпосереднього реагування без допомоги Мащини, – середовище за межами кімнати, рухи, дотики, запахи, звуки, сонячне світло. Вашті ретельно дотримується всіх інструкцій і рекомендацій Книги, однак наважується на коротку зустріч із сином і летить до нього на повітряному кораблі, хоч у Книзі значиться, що обов'язки батьків закінчуються в момент народження дитини. Дізнавшись, що синові загрожує найстрашніший вирок – позбавлення помешкання, Вашті вирішує вислухати його. Розповідь Куно спочатку дивує її, оскільки те, що він говорить, здається їй позбавленим логіки і неймовірно безглуздим, а потім жахає, тому що його думки суперечать проголошеному у Книзі, а вчинки порушують увесь сталий життєвий уклад людей «доби Мащини». Вашті звинувачує сина у зреченні цивілізованого світу і вважає його божевільним, оскільки відвідування земної поверхні давно не цікавить людей і не має «нічого спільного із традиціями, що мають дійсну цінність» [11, с. 18]. Отримавши від Куно попередження про те, що Машина зупиняється, вона, незважаючи на погану роботу механізму, до останнього не вірить, адже «вічність не може зупинитися» [11, с. 23]. Лише тоді, коли гудіння Мащини припинилося і тиша спричинила різкий головний біль, Вашті здогадалася про небезпеку, але рішення покинути кімнату вже не може врятувати її разом з усіма мешканцями підземної цивілізації.

Образ Куно, котрий насмілюється піддати сумніву постулати Книги і прагне зректися Машини, як і образ Вашті, є схематичним. Фізичний і біологічний розвиток, неприпустимий під землею, робить його аутсайдером: «він не належить до того типу, котрий планувався Машиною для нащадків» [11, с. 12]; «у нього на верхній губі росла бридка щетина, і це само по собі вже вказувало на повернення до якогось первісного типу. А з атавізмом Машина миритися не може» [11, с. 14]. Окрім того, він характеризується винятковими здібностями – самостійністю мислення й вчинків, що загрожує Машині та механічному способу існування людей. Куно усвідомив нікчемність лекцій і знань, отриманих із них, переконавшись, що вони ніяк не пов'язані із дійсністю. Пояснюючи матері причину свого вчинку, він говорить: «Ми втратили частину самих себе, і я вирішив поновити цю втрачену частину» [11, с. 11]. Він здійснює непередбачене Машиною, долає свій страх і робить відкриття: «Виявляється, Машина гуде ... її гудіння заповнює нас, воно проникає нам у кров і, можливо, навіть визначає плин наших думок, хто знає! Я вийшов з-під влади Машини» [11, с. 13]. Опинившись на поверхні, він забув про Машину, оскільки його вражають безпосередні відчуття навколишнього природного світу. Осмислюючи побачене й відчуте, Куно приходить до висновку, який відвертає Вашті від нього: «невже ви, вчені-лектори, не бачите, що це ми, ми вмираємо, що в нас під землею у повному сенсі слова живе лише Машина? Ми створили її для того, щоб вона нам служила, але ми вже не в змозі змусити її служити нам ... якби вона могла функціонувати без нас, вона давно надала би нам можливість померти» [11, с. 15]. Куно єдиний повною мірою усвідомив жакливе становище, в якому опинилося людство внаслідок тотальної механізації, і виступає проти Машини. Всупереч приреченості свого протесту, він хоче розповісти людям про що дізнався, щоб повернути їх назад, до світу природи і справжнього життя. Але врятувати людей Куно не вдається – Машина слідувала за ним і повернула назад, а її ремонтний апарат наглухо закрив усі отвори на поверхню.

У фіналі оповідання, коли внаслідок зупинки Машини історія підземної цивілізації закінчується катастрофою, Куно дістається тунелю, біля якого знаходилася кімната Вашті, і там, у темряві серед безлічі загиблих, вони зустрічаються востаннє. Кінцівка твору набуває символічного характеру. Із реплік їхнього діалогу стає зрозумілим, що напередодні загибелі син і матір пізнають відоме людям на поверхні – близькість найдорож-

чих у світі людей, а в останню мить свого життя вони бачать куточок блакитного безхмарного неба.

Важливим засобом інтелектуалізації твору стає притчовість, яка виникає у кожній частині оповідання. Так, наприклад, у першій частині притчовість з'являється у зв'язку з прагненням оповідача окреслити досягнення людства в епоху, що передувала добі Машини, коли воно почало змагатися із Сонцем, намагаючись обігнати його та пізнати те, що знаходиться за межами світу. У другій частині притчовість виявляється у розповіді Куно про одкровення, яке осяяло його на поверхні землі, коли йому відкрилася неповторна велич і краса природи та її життєдайна сила. Наприкінці твору, у третій частині, притчовість виникає у фінальному епізоді, котрий стає своєрідною епітафією людству механічної цивілізації. У ньому загибель людей постає як відплата за злочини проти природи та самих себе. Відповідно притчовість є засобом алегоричного зображення історії людства та світовідчуття центрального персонажа, який збагнув свою спорідненість зі світом природи.

Висновок. Основними засобами зображення антилюдяної цивілізації в оповіданні Е. М. Форстера «Машина зупиняється» стають фантастика, гіперболізація, абсурдизація та парадоксальні ситуації, за допомогою яких письменнику вдається перенести загрозливі тенденції розвитку сучасного йому суспільства у майбутнє та максимально загострити суперечність між штучним і природним при зображенні бездушного утилітарного світу людей, які уподібнилися механізмам і стали придатками Машини. Автор виносить вирок технократичній цивілізації та відмовляє їй у праві на існування. Він спонукає читача оцінити можливі для людини і людяності ризики, що пов'язані з відчуженням та прагненням механізувати життя у гонитві за комфортом. Оповіданню притаманні соціологізм, який виявляється при створенні митцем негативної соціальної побудови, й універсалізм, що виникає у зв'язку із зображенням письменником соціальних і моральних проблем, актуалізованих бурхливим науково-технічним розвитком людства на межі XIX–XX століть. Творові притаманні також інтелектуалізм, зумовлений абсурдизацією й притчовістю, та пафос застереження, поява котрого спричинена прогнозуванням катастрофи, коли письменник, здійснюючи проєкцію своїх песимістичних уявлень про сучасність у майбутнє, попереджає про неминучу деградацію людини у разі дегуманізації і механізації

життя. Особливий умовно-експериментальний хронотоп сприяє зображенню критичної ситуації, що загрожує людині, та зумовлює схематизацію сюжету й образів центральних персонажів, котрі репрезентують певну суспільну позицію.

Текстова єдність твору формується за допомогою оповідних рівнів безпосередньої та опосередкованої художньої комунікації – діалогом двох

центральної персонажів, Вашті й Куно, а також імпліцитним автором – анонімним наратором, який розповідає про реалії механічної цивілізації.

Отже, з огляду на пафос попередження, художні засоби, використані письменником, та особливості хронотопу, оповідання Е. М. Форстера «Машина зупиняється» можна віднести до літератури антиутопій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kateb G. Utopia and its Enemies. N.Y. : Schocken Books, 1972. 244 p.
2. Євченко О. Деякі родові риси поетики драми-антиутопії. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. Вип. 15. 2004. С. 166–170.
3. Polak F. The Image of the Future. N.Y. : Elsevier Scientific Publishing Company, 1973. 321 p.
4. Szacki J. Spotkania z utopia. Warszawa : Iskry, 1980. 242 s.
5. Doxiadis C. Between Dystopia and Utopias. The Trinity College Press, 1966. 92 p.
6. Parrington V. American Dreams. A Study of American Utopias. Brov Univesity Providence Rhol Island, 1974. P. 219–229.
7. Шахова К. Англійська художня антиутопія у світовому контексті. Література Англії XX століття : навч. посіб. / за ред. К. О. Шахової. Київ: Либідь, 1993. С. 44–71. 398 с.
8. Жданов Ю. Роман Джорджа Оруелла «1984» у контексті антиутопії першої половини XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Дніпропетровськ, 1999. 17 с.
9. Андрейчикова О. Жанрова еволюція сучасної утопії (українська та зарубіжна література) : дис. ... канд. філол наук : 10.01.05. Одеса, 2024. 206 с.
10. Юрчук О. «Для того, щоб дістатися світла, потрібно пройти темряву». Прикмети антиутопії у романі Ярослава Мельника «Маша, або Постфашизм». *Література світу: поетика, ментальність і духовність*. 2018. Вип. 11. С. 230–240.
11. Forster E. M. The Machine Stops. Penguin Books, 2011. 96 p. URL: https://www.cs.ucdavis.edu/~koehl/Teaching/ECS188/PDF_files/Machine_stops.pdf